

EKONOMIKOS MODELIAI IR GYVENIMO KOKYBĖ ATEITYJE: LAIMĖS EKONOMIKA?

Teminės diskusijos apibendrinimas

Siekiant gilinti hipotetinius ateities Lietuvos scenarijus, Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ komanda surengė temines diskusijas, į kurias savo ateities vizija pasidalyti pakviesti akademinės bendruomenės, pilietinės visuomenės, verslo ir valdžios sektorių atstovai. Ketvirtajame diskusijų ciklo renginyje „Ekonomikos modeliai ir gyvenimo kokybė ateityje: Laimės ekonomika?“ dalyvių buvo prašoma aptarti esminius Lietuvos ekonomikos pažangai svarbius pokyčius bei apsvarstyti, kokių veiksmų reikėtų imtis siekiant juos įgyvendinti. Šiose diskusijose surinkti duomenys bus naudojami valstybės pažangos vizijai ir jos įgyvendinimą detalizuojantiems kelrodžiams parengti.

Renginio metu dalyviai buvo pakviesti pasidalyti savo įžvalgomis viena iš keturių temų, kurių problematika buvo suformuota remiantis 2022 m. kovo mėn. vykusiose scenarijų rengimo dirbtuvėse surinktais duomenimis. Renginiui pasibaigus dalyviams buvo išsiųsta elektroninė apklausa, kurioje jų paprašyta pasidalyti ateities vizijomis temose, prie kurių diskusijų neprisijungė renginio metu.

Šiame dokumente yra siekiama apibendrinti ir glaustai pristatyti esmines grupinių diskusijų įžvalgas. Dokumente pateikiamas tekstas struktūruojamas į skyrius, atspindinčius renginyje analizuotas potemes:

1. **Demografiniai iššūkiai.**
2. **Socialinė atskirtis.**
3. **Žalioji transformacija.**
4. **Technologijų ir MTEP vaidmuo.**

Skyriuose pateiktą informaciją siekiama struktūrizuoti pagal pagrindinius renginyje keltus klausimus: koks yra norimas pokytis (strateginė ambicija) šioje srityje; kokių veiksmų reikia imtis norint jį įgyvendinti; kas nutiktų, jei reikiami veiksmai nebūtų daromi. Šio dokumento priede pateiktas įvadinis renginio pranešimų ir diskusijos apibendrinimas.

DISKUSIJŲ GRUPĖSE APIBENDRINIMAI

PIRMOJI DISKUSIJŲ GRUPĖ: *Demografiniai iššūkiai*

Pirmojoje diskusijų grupėje dalyviai aptarė demografinių veiksnių – populiacijos dydžio ir struktūros – sąveiką su ekonomika bei tai, kaip ir kokios ekonominės politikos priemonės padėtų išspręsti neigiamų demografinių tendencijų keliamus iššūkius Lietuvos ekonomikai ateityje. Dalyviai nesutarė dėl vienos konkrečios vizijos ar strateginės ambicijos, tačiau diskusijoje išryškėjo mintis, kad dauguma šioje srityje aktualių problemų gali būti išspręstos savaime, jei Lietuva iki 2050 m. taps aukštos pridėtinės vertės ir aukštų pajamų ekonomika, kurios pagrindą sudarys gerai išsilavinę talentai ir pažangios technologijos, ir tolerantiška visuomene, gerbiančia gyventojų įvairovę ir pasitikinčia individo sprendimais. Tokiu atveju, pasak dalyvių, aukštas pajamų lygis (vieno dalyvio siūlymu, orientyras turėtų būti 120 proc. ES vidurkio) skatintų migraciją (reemigraciją) į Lietuvą, didelis užimtumas kurtų paskatas įmonėms samdyti vyresnius darbuotojus, o tolerantiškas požiūris į gyventojus leistų individualizuoti darbo, poilsio ir pensijos režimus, kas padėtų daugiau žmonių ilgiau išlikti aktyviais darbo rinkos ir ekonomikos dalyviais.

Greta šių bendrųjų įžvalgų galima išskirti kelis konkrečius pasiūlymus dėl ekonominės politikos pokyčių. Pirma, dauguma dalyvių pritarė tam, kad viena reikalinga pokyčių kryptis – sudaryti gyventojams kuo geresnes sąlygas likti aktyviais darbo rinkos nariais. Pasak dalyvių, **pensijų sistema turi būti personalizuota**. Priklausomai nuo darbo pobūdžio ir sveikatos, žmonės gali būti ilgiau (trumpiau) pajėgūs likti darbo rinkoje. Šiandien nemažai vyresnių asmenų į pensiją eina ne dėl to, kad jie to nori ar nebegali dirbti, o dėl valstybės politikos sukurtų paskatų (pvz., dirbantys pensinio amžiaus žmonės gali negauti pensijos, kol dirba; mokesčių politika taip pat neskatina pensinio amžiaus žmonių dirbti). Tokio reguliavimo panaikinimas būtų tinkamas žingsnis siekiant, kad vyresni žmonės ilgiau dalyvautų darbo rinkoje. Dalyviai taip pat pabrėžė **proaktyvios karjeros planavimo paslaugų sistemos poreikį**: valstybė turėtų profilaktiškai (t. y. iki gyventojui prarandant darbą) ir reguliariai informuoti gyventojus (visus arba dirbančius tam tikruose sektoriuose / regionuose, kurie yra labiau pažeidžiami rinkos pokyčių) apie persikvalifikavimo galimybes ir suteikti tam reikalingas paslaugas (mokymus, etc.). Vienas dalyvis pasiūlė, kad šią paslaugą taip pat galėtų papildyti ir virtualios darbo biržos paslauga, kur gyventojai (ypač pensinio amžiaus) galėtų užpildyti specialiai parengtus klausimynus (apie jų preferencijas, įgūdžius, motyvaciją, sveikatą) ir jų pagrindu būtų rekomenduojami įmonėms. Dalyviai atkreipė dėmesį, kad daug statutinių darbuotojų (pareigūnų ir karių) į pensiją išeina dar pajėgūs dirbti, – dalyvių nuomone, valstybei svarbu sudaryti palankias sąlygas **statutinių pareigūnų reintegracijai** į darbo rinką. Kartu, kalbėdami apie viešąjį sektorių kaip darbdavį, dalyviai sutiko, kad **valstybės institucijos galėtų būti įpareigtos įdarbinti tam tikrą procentą vyresnių žmonių**. Galiausiai dalyviai pripažino, kad dalis pokyčių, reikalingų siekiant maksimizuoti aktyvaus dalyvavimo darbo rinkoje laiką, turės ateiti ne iš ekonominės politikos, o iš medicinos, sveikatos apsaugos ir technologijų (kurios padėtų mažinti vyresniems žmonėms tenkantį krūvį) sričių.

Kita dalyvių aptarta pokyčių kryptis – imigracijos politika. Tiesa, pagrindiniai dalyvių aptarti pokyčiai išėjo už ekonominės politikos ribų ir buvo susiję su kultūrine kaita: poreikiu Lietuvai tapti atviresne, tolerantiškesne, asmens orumą vertinančia visuomene. Kalbėdami konkrečiai apie ekonominę dimensiją, dalyviai sutiko, kad emigraciją apribos, o imigraciją ir užsienyje gyvenančių lietuvių (ar jų atžalų) reemigraciją labiausiai paskatins didesni atlyginimai ir geresnių darbo sąlygų užtikrinimas (vienas dalyvis pabrėžė profsąjungų ginamų darbų svarbą). Dalyviai taip pat svarstė apie aktyviau nustatomus prioritetus galimoms imigrantų grupėms pagal kilmės regioną (pvz., ES viduje, iš kitų demokratiškesnių šalių ir likusių valstybių arba pagal ekonominį sektorių ar išsilavinimą). Dalyviai taip pat sutiko, kad reemigracijos proveržį riboja neišspręstas dvigubos pilietybės klausimas.

Galiausiai, nors dalyviai mažai kalbėjo apie ekonominės politikos priemones gimstamumui skatinti (vyravo nuomonė, kad valstybės veiksmai nėra itin paveikūs pakeisti gimstamumo tendencijas), jie sutiko, kad geresnė prieiga prie aukštos kokybės viešųjų paslaugų galėtų palengvinti sprendimą susilaukti vaiku. Viena dalyvė atkreipė dėmesį, kad dabartinė sistema, kai valstybinis darželis garantuojamas tik nuo 2 metų, gali sudaryti problemų tėvams (ypač mamoms), kurie nori grįžti į darbo rinką po pirmųjų vaiko gyvenimo metų.

ANTROJI DISKUSIJŲ GRUPĖ: *Socialinė atskirtis*

Antrojoje diskusijų grupėje dalyviai nagrinėjo socialinės ir regioninės atskirties problemas ir jos mažinimo galimybes. Svarstydami, kas galėtų būti ilgalaikė Lietuvos ambicija šioje srityje, dalyviai vieningai sutarė, kad valstybei reikia siekti **lygių galimybių visuomenės**, t. y. užtikrinti, kad nė vienas asmuo ar nė viena visuomenės grupė nebūtų *a priori* pasmerkta skurdui ar skurdo rizikai. Nors vienas dalyvis suformulavo ambicingesnę, **solidarumo visuomenės**, viziją – t. y. sąmoningą gyventojų pasirinkimą siekti kuo mažesnės atskirties tarp didžiausias ir žemiausias pajamas gaunančių gyventojų, daugiausia dėmesio diskusijų metu sulaukė būtent lygių galimybių užtikrinimo klausimas.

Kalbėdami apie sprendimus, reikalingus lygių galimybių visuomenės vizijai įgyvendinti, dalyviai sutarė dėl poreikio didinti viešųjų paslaugų (švietimo, sveikatos, socialinio draudimo, perkvalifikavimo) prieinamumą ir kokybę. Visgi dalyviai nesutarė, ar tokia vizija turėtų įpareigoti valstybę užtikrinti universalų prieinamumą prie panašios kokybės viešųjų paslaugų visuose šalies regionuose. Keli dalyviai griežtai prieštaravo idėjai, kad mokesčių mokėtojų pinigai būtų skiriami tuštėjantiems regionams, ir laikėsi nuostatos, kad urbanizacijos ir kai kurių regionų nykimo tendencijos yra natūralios ir neišvengiamos, tad valstybei reiktų teikti pirmenybę talentų pritraukimui iš regionų į tankiau apgyvendintus ir ekonomiškai konkurencingesnius populiacijos centrus, o ne tuštėjančių regionų palaikymą ir plėtrą. Kiti dalyviai atkreipė dėmesį, kad amžius yra reikšmingas veiksnys, lemiantis skirtingų gyventojų galimybę persikelti į kitą gyvenamąją vietą: pvz., nors 55 m. asmenys dar yra pajėgūs būti aktyviais darbuotojais, jie mažiau linkę ir pajėgūs migruoti, net jei jų gyvenamoje vietovėje nebėla darbo vietų.

Išsiskiriančias dalyvių pozicijas dėl pageidautinos strateginės ambicijos skurdo, socialinės ir regionų atskirties mažinimo klausimais lėmė ir skirtingi požiūriai į tinkamą valstybės vaidmenį mažinant socialinę

atskirtį. Nemažai dalyvių pabrėžė, kad socialinės ir regioninės atskirties problemos nėra vien ekonominės prigimties ir yra glaudžiai susijusios su kultūra: žmonių vertybėmis, motyvacija, lūkesčiais sau ir kitiems, savo galimybių vertinimu. Atitinkamai šie dalyviai gana skeptiškai vertino nacionalinio lygmenų programas ar priemones atskirčiai mažinti ir vietoj to pasisakė už didesnę savivaldos ir bendruomenių vaidmenį, bendruomeniškumo skatinimą, socialinio verslo plėtrą. Tiesa, vienas dalyvis pabrėžė ekonominės struktūros poveikį socializacijai: Lietuvos ūkio struktūra ir toliau orientuojasi į žemos pridėtinės vertės sektorius (pvz., žemų technologijų pramonę, transporto paslaugas), vis daugiau gyventojų dirba nekvalifikuotą, neperspektyvų ir nesaugų darbą ir atitinkamai neturi palankios aplinkos ugdyti savo motyvaciją ir formuoti aukštesnius lūkesčius sau ar kitiems. Keli dalyviai atkreipė dėmesį, kad savivaldybių ir (ar) bendruomenių lygmenyse egzistuoja didžiuliai skirtumai ir, kol kai kurios Lietuvos savivaldybės yra pajėgios kurti patrauklias darbo vietas ir vystyti efektyvias viešąsias paslaugas, daugumoje jų situacija yra prasta: trūksta kompetencijų ir žinių, piktnaudžiaujama galia ir t. t. Taigi, norint užtikrinti lygių galimybių visuomenę, Lietuvai reikalinga efektyvi nacionalinio lygmenų skurdo ir socialinės (regioninės) atskirties mažinimo programa.

Svarstydami konkrečiai apie ekonominės politikos priemones, galinčias padėti spręsti socialinės atskirties problemą, dalyviai pabrėžė keletą svarbiausių sprendimų. Pirmą, **valstybė turi išvystyti daugiau kokybiškų ankstyvos intervencijos priemonių**, pirmenybę teikiant vargingiausiai gyvenančioms šeimoms: pvz., suteikti karjeros planavimo paslaugas šeimoms ir jauniems asmenims, proaktyviai bendrauti su dirbančiais asmenimis tiksliniuose regionuose ar sektoriuose, sudarant jiems galimybes numatyti rinkos pokyčius ir persikvalifikavimo poreikį iki tol, kol jie praranda darbo vietą ir patenka į darbo biržą. Antra, **dalyviai atkreipė dėmesį į nepakankamą socialinių pašalpų dydį, palyginti su darbo rinkoje gaunamomis pajamomis**: vadinamoji socialinių pašalpų pakeitimo norma Lietuvoje yra gerokai mažesnė nei ES vidurkis ir per maža gyventojų poreikiams. Trečia, **dalyviai atkreipė dėmesį į potencialą padidinti socialinių paslaugų kokybę per procesų optimizavimą ir technologinių inovacijų diegimą**: pvz., atsižvelgiant į tai, kad didžiąją socialinių paslaugų kainą sudaro darbo užmokestis, galima diegti dirbtiniu intelektu grįstus sprendimus, ypač globos ir medicinos priežiūros srityse. Ketvirta, **dalyviai pritarė ligšiolinėms tarptautinių ekonominių institucijų rekomendacijoms padidinti kapitalo ir turto mokesčius bei įvesti pagal Airijos modelį parengtą paveldėjimo mokestį**, nors pripažino, kad tai yra sunkiai politiškai įgyvendinama. Pabrėždamas neigiamų ideologinių nuostatų dėl mokesčių ir persikirstymo politikos gajumą Lietuvoje, vienas dalyvis pasiūlė performuluoti (per švietimą, viešąją komunikaciją ir kultūrą) požiūrį į mokesčių mokėjimą kaip „sėkmės įrodymą“ ir „susimetimą bendram gėriui vystyti“.

Diskusijų metu išryškėjo nuostata, kad net ir įgyvendinus solidarumo visuomenę reikalingą vertybinę transformaciją, neigiamos demografinės tendencijos gali sutrukdyti pastangoms išplėsti viešųjų paslaugų prieinamumą ir kokybę. Senėjanti ir besitraukianti visuomenė padidins socialinės apsaugos sistemos apkrovą ir sumažins mokestinę gyventojų bazę. Mažėjant darbingo amžiaus žmonių skaičiui, susitrauks ir socialinių paslaugų pasiūla, o tai turėtų užprogramuoti ir aukštesnę jų kainą. Nesuvaldytas kainų augimas

galėtų nusverti ir tokių priemonių kaip antrosios pakopos pensijų kaupimas veiksmingumą. Tokiu atveju augs ir socialinė atskirtis, ir gyventojų, patiriančių skurdo riziką, dalis, ir su tuo susijusios visuomenės ir politinės poliarizacijos tendencijos.

Kalbėdami apie šias demografines tendencijas, **dauguma dalyvių sutarė, kad ateityje bus ilginamas pensinis amžius arba įdiegta lankstesnė pensinė sistema**. Pvz., vykdant EPBO rekomendacijas, pensinį amžių galima susieti su vidutine tikėtina sveiko gyvenimo trukme. Vienas dalyvis atkreipė dėmesį, kad demokratinėje visuomenėje, kurios dauguma narių bus arti arba jau pensinio amžiaus, gali būti sudėtinga (jei ne neįmanoma) padidinti pensinio amžiaus ribą. Kita svarbi alternatyva neigiamoms demografinėms tendencijoms švelninti – imigracija. Nors dalyviai nekalbėjo apie ekonomines priemones, kurios galėtų skatinti imigraciją, vienas dalyvis perspėjo, kad esama tendencija švietimo sistemoje nukreipti rusakalbius migrantus į rusakalbes mokyklas ateityje gali sustiprinti socialinę atskirtį tarp lietuviškai ir rusiškai kalbančių gyventojų.

TREČIOJI DISKUSIJŲ GRUPĖ: *Žalioji transformacija*

Trečiojoje diskusijų grupėje dalyviai nagrinėjo klimato kaitos ir ekonominių procesų sąveiką bei žaliosios transformacijos galimybes ir iššūkius Lietuvoje. Skirtingai nei kitose diskusijų grupėse, dalyviai pabrėžė, kad ilgalaikė vizija klimato klausimais Lietuvai iš dalies jau nulemta – įgyvendindama savo politinius ir tarptautinius įsipareigojimus, valstybė iki 2050 m. turi pasiekti klimato neutralumą. Atitinkamai pačių dalyvių pasiūlyta strateginė ambicija – **Lietuva kaip žaliųjų inovacijų ekosistema ir globali prisitaikymo prie klimato kaitos smėlio dėžė** – gali būti suprantama kaip papildanti ir detalizuojanti klimato neutralumo viziją. Trumpai tariant, dalyviai sutarė dėl kertinės technologijų ir inovacijų reikšmės kovojant su klimato kaita bei mažinant jos poveikį Lietuvai ir pasauliui ir kartu sutarė, kad Lietuvai yra svarbu būti žaliosios ekonomikos kūrėja, o ne vartotojiška kopijuotoja, kuri pirs ir diegs kitų valstybių pagamintas technologijas.

Diskutuodami apie tai, kokių pokyčių Lietuvai reikia norint pasiekti šią strateginę ambiciją, dalyviai išskyrė keletą prioritetinių veiksmų kryptių. Pirmą, dalyviai sutarė, kad **žaliųjų inovacijų sistemos vystymui būtina aktyvi regionų politika**, ir pabrėžė, kad Lietuvos regionuose jau yra inovatyvių įmonių, tačiau jos ir toliau patiria talento trūkumo problemą. Tad vienas svarbiausių uždavinių Lietuvai bus talento pritraukimo į regionus ir jo išlaikymo regionuose politika, taip pat regioninės infrastruktūros plėtra. Viena dalyvė atkreipė dėmesį, kad ateinančių septynerių metų ES ir Lietuvos investicijų programavimas bus nukreiptas daugiausia į regionų vystymą, tad laikotarpis iki 2030 m. bus kertinis siekiant įvykdyti reikiamus pokyčius šioje srityje. Antra, **inovacijų ekosistemos vystymui itin svarbus tarpinstitucinio ir tarpsektorinio koordinavimo, horizontalaus požiūrio ir viešojo bei privataus sektorių partnerysčių vaidmuo**. Trečia, akcentuodami masto apribojimus bei prieigos prie kapitalo problemas Lietuvoje, **dalyviai pabrėžė poreikį skatinti lietuviškų bendrovių integraciją į tarptautines, ypač ES, vertės grandines**. Vienas dalyvis atkreipė dėmesį, kad Lietuva gali skatinti inovacijas ir prisitraukti pažangias užsienio bendroves per palankią

reguliacinę aplinką, ypač reguliacinių smėlio dėžių (angl. *sandboxes*) kūrimą (analogiškai Lietuvos banko *fintech* reguliacinės smėlio dėžės iniciatyvai), kuris leistų greitai išbandyti naujų inovacijų pritaikomumo ir plėtros galimybes saugioje aplinkoje.

Diskutuodami apie poreikį vystyti žaliųjų inovacijų ekonomiką, dalyviai pabrėžė ir rinkos reguliavimo klausimo svarbą. Atsižvelgiant į nevienodus skirtingų dydžio įmonių pajėgumus investuoti į MTEP ir išnaudoti masto ekonomijas, dalyviai atkreipė dėmesį į riziką, kad žaliaji ekonomika bus centralizuota kelių stambių korporacijų rankose. Nors dalyviai nesuformulavo konkrečių rekomendacijų dėl rinkos konkurencijos užtikrinimo, diskusijoje išryškėjo palaikymas priemonėms, kurios skatintų vartotojų–gamintojų plėtrą ir kitas panašias iniciatyvas, prisidedančias prie energetikos rinkos decentralizacijos.

Kalbėdami apie reikiamus žingsnius siekiant vystyti žaliųjų inovacijų ekosistemą Lietuvoje, dalyviai taip pat pabrėžė švietimo ir kompetencijų ugdymo svarbą. Diskusija apie gyventojų švietimą neapsiribojo inovacijai reikalingų talentų tema: dalyviai daug dėmesio skyrė ir vartotojų bei namų ūkio švietimui, pvz., energijos taupymo, rūšiavimo ir pan. klausimais. Vienas dalyvis pabrėžė, kad kompetencijų ugdymas gali prisidėti ir prie mąstysenos bei motyvacijos pokyčių: įgalinti, žinantys, kaip gyventi žaliau, Lietuvos gyventojai kartu bus ir labiau linkę tą daryti. Žinoma, gyventojų elgesio transformacijai siekiant mažesnio vartojimo ir aukštesnio tvarumo taip pat bus reikalingos ir kitos politikos priemonės, pvz., mokesstinės politikos intervencijos siekiant internalizuoti išorinius kaštus aplinkai, subsidijų politikos peržiūra (pvz., nerenovuotiems daugiabučiams) ir t. t.

KETVIRTOJI DISKUSIJŲ GRUPĖ: *Technologijų ir MTEP vaidmuo*

Ketvirtojoje diskusijų grupėje dalyviai svarstė, kokios ekonominės politikos priemonės leistų maksimizuoti inovacijų ekonominį potencialą ir padėtų Lietuvos bendrovėms kurti aukštos pridėtinės vertės produktus. Diskusijoje vis dėlto daugiau dėmesio skirta ne grynosios ekonominės politikos, bet platesniems valdysenos ir švietimo sistemos klausimams: dalyviai bendrai sutarė, kad Lietuvai itin reikalinga strateginė ambicija – **įtvirtinti efektyvų ir harmoningą verslo, mokslo ir valstybės sektoriaus bendradarbiavimą plėtojant inovatyvias technologijas ir užtikrinti valstybės MTEPI politikos tęstinumą.**

Greta šios vizijos, keli dalyviai pasiūlė ir konkretesnę, į rezultatą orientuotą, **strateginę ambiciją: pasiekti, kad Lietuvoje iki 2050 m. būtų įsikūrusios (bent) trys pažangiuose sektoriuose veikiančios įmonės**, reikšmingos pagal savo dydį ir užimamą globalios rinkos dalį. Tokios bendrovės, kurios gali vykdyti ambicingus MTEP projektus ir vystyti didelės apimties ir vertės tyrimus su universitetais bei mokslo institutais, yra svarbios platesnei inovacijų ekosistemos plėtrai. Tarp sektorių, kuriuose Lietuvos bendrovės turi didžiausią potencialą pasiekti tokį rezultatą, buvo paminėti gyvybės mokslų, elektronikos, automatikos ir ekologinio maisto sektoriai. Keli dalyviai taip pat atkreipė dėmesį į kūrybinių industrijų, kibernetinio saugumo, žemės ūkio inovacijų potencialą.

Dalyviai taip pat iškelė du probleminius tokios strateginės ambicijos aspektus. Pirma, valstybės galimybes išsirinkti vieną ar kelias industrijas ir jose sukurti „nacionalinius čempionus“ yra ribotos: jas varžo tiek šalies ekonomikos potencialas, tiek tarptautinių rinkų dinamika, tiek įvairūs *a priori* nenumatomi veiksniai. Antra, siekiant pirmenybę teikti kelioms stambioms bendrovėms, kyla didelė rinkos koncentracijos rizika, kuri ilgainiui gali neigiamai paveikti darbo jėgos srautus ekonomikoje, inovacijų plėtrą, apriboti vartotojų pasirinkimo laisvę ir pakenkti šalies ekonominiam konkurencingumui.

Diskutuojant apie Lietuvai reikalingą proveržį valdysenos ir švietimo srityse, dalyviai nustatė kelias pagrindines pokyčių kryptis. Pirma, **dalyviai pabrėžė poreikį skatinti mokslo ir verslo bendradarbiavimą konsorciųjų pagrindu bei vystyti inovacijų ekosistemas.** Kaip teigiamą pavyzdį keli dalyviai nurodė Aalto ir Honkongo universitetų pavyzdžius. Dalyvių nuomone, ateityje riba tarp fundamentinių (dažnai siejamų su universitetais) ir taikomųjų (siejamų tiek su universitetais, tiek su verslu) tyrimų bus vis mažiau aktuali: į ekonomiką diegiant vis pažangesnes aukštąsias technologijas, taikomųjų tyrimų lygmeniu vystomi projektai darys įtaką fundamentiniams tyrimams. Atsižvelgdama į ribotus Lietuvos išteklius, valstybė turėtų susitelkti į lyderystės siekį keliuose fundamentinių tyrimų srityse – potencialiai tose, kuriose šalyje egzistuos didžiausia taikomųjų tyrimų paklausa, taip siekiant maksimizuoti žinių perdavimo intensyvumą.

Antra, **dalyviai pabrėžė ir didžiulį viešojo sektoriaus ir valdysenos vaidmenį siekiant efektyvesnės MTEP ir inovacijų politikos.** Kaip teigė vienas dalyvis, jei ekonomikos sėkmė dažnai siejama su trimis „I“ – investicijomis, inovacijomis ir institucijomis, Lietuvai šiuo metu aktualiausias gali būti būtent institucijų veiksnys. **Kalbėdami apie reikiamus valdysenos sistemų tobulinimo sprendimus, dalyviai paminėjo daug skirtingo masto pokyčių kryptis:** su inovacijos politika susijusiose viešosiose įstaigose (įskaitant ministerijas) įsteigti nepriklausomas valdybas, kurios galėtų užtikrinti tęstinumą ir rezultatų pasiekimą; supaprastinti verslo MTEP dokumentavimo sistemą; užtikrinti *ex ante* sprendimų vertinimo praktiką; reformuoti mokslo vertinimo sistemą, daugiau dėmesio skiriant inovacijų (patentų), o ne vien publikacijų rodikliams; konsoliduoti Lietuvos aukštojo mokslo įstaigas; išvystyti naujų, lanksčių MTEP finansavimo įrankių (pvz., trumpalaikių kreditų) pasiūlą. Kaip potencialų gerąjį Lietuvos viešojo sektoriaus pavyzdį keli dalyviai paminėjo naująją Inovacijų agentūrą. Tiesa, dauguma šių veiksmų, pvz., valstybės tarnybos reforma, nuo kurios priklauso pokyčiai ir kitose srityse, gali ir turi būti įgyvendinti jau 2030, o ne 2050 m. Trečia, keli dalyviai pabrėžė, kad **švietimo sistemoje jau nuo ankstyvųjų ugdymo etapų – darželio ir pradinės mokyklos – turi būti aktyviai skatinamas kūrybinis mąstymas** ir kūrybiškumo bei antreprenerystės kompetencijos.

PRIEDAS: ekspertų pranešimai

VU Ekonomikos fakulteto mokslo prodekano dr. Lino Tarasonio pranešimas

Dr. Linas Tarasonis pranešimą pradėjo išskirdamas tris ekonominius iššūkius, kuriuos ateityje turės suvaldyti Lietuva: demografiniai pokyčiai, socialinė nelygybė, žalioji transformacija. Kartu pranešėjas pabrėžė, kad šių iššūkių pagrindas yra technologijų plėtra: viena vertus, kiekvienas iš šių iššūkių yra bent iš dalies nulemtas ligšiolinės technologijų raidos pasekmių; kita vertus, tinkamai vystomos technologijos gali padėti šiuos iššūkius išspręsti.

Kalbėdamas apie pirmąjį – demografinį – iššūkį, dr. Tarasonis priminė, kad Lietuvoje gyventojų skaičius ateityje stipriai mažės: 2050 m. valstybėje gyvens šiek tiek daugiau nei 2 mln. (2,12 mln.), t. y. 40 proc. mažiau nei šiandien. Pranešėjas taip pat atkreipė dėmesį į prognozuojamą 2050 m. Lietuvos visuomenės struktūrą, kur 65+ m. grupė bus didesnė nei 25–49 m. – vadinamoji „*prime age*“ – grupė.

Dr. Tarasonis pakvietė apsvarstyti, ar šias tendencijas apskritai galima pakeisti ir ar verta tą daryti, pvz., ar Lietuva turėtų skatinti aukštesnį gimstamumą. Šiandien gimstamumas Lietuvoje siekia 1,5 – tai nėra labai blogas rodiklis ES kontekste, bet nepakankamas stabiliam populiacijos skaičiui palaikyti. Nors gimstamumo skatinimas ekonominės politikos priemonėmis yra sudėtinga užduotis, tam tikrų pavyzdžių galima rasti: pvz., Prancūzija turi gana agresyvią gimstamumo politiką, daug fiskalinių gimstamumo skatinimo priemonių, šalies gimstamumas aukštas. Antras dr. Tarasonio iškeltas klausimas – kaip, atsižvelgiant į prognozuojamus visuomenės struktūros pokyčius, turi keistis darbo rinka, konkrečiau tariant, kokie įgūdžiai bus reikalingi vyresnei kartai, kad ji kuo ilgiau išliktų rinkoje (pvz., mokymasis visą gyvenimą) ir kaip keisis įmonės. Pasak pranešėjo, ekonominės politikos tikslas šių klausimų atžvilgiu turėtų būti padėti žmonėms kuo ilgiau likti darbingiems: suteikti galimybę išeiti į pensiją iš dalies, prisitaikyti prie blogėjančios sveikatos. Trečia, dr. Tarasonis aktualizavo ateities iššūkius pensijų sistemai, kuri šiandien remiasi persikirstymu iš dirbančių asmenų ir padalijimu pensininkams. Pasak pranešėjo, akivaizdu, kad esama sistema, net ir su antrosios pakopos papildomu kaupimu, nėra pakankama. Tad arba turi mažėti išmokos, arba radikaliai augti įmokos (bet jos ir dabar pakankamai didelės), arba turi ilgėti pensinis amžius.

Dr. Tarasonis, kalbėdamas apie antrąjį – socialinės nelygybės – iššūkį, išskyrė dvi pagrindines tendencijas. Viena vertus, pajamų nelygybė Lietuvoje po persikirstymo yra viena aukščiausių Europoje. Kita vertus, turto nelygybė Lietuvoje yra viena žemiausių Europoje. Aukšta pajamų nelygybė ilguoju laikotarpiu generuoja turto nelygybę, tad, jei reikalai nesikeis, Lietuvos visuomenė pasižymės aukšta nelygybe tiek vienu, tiek kitu aspektu. Pastarųjų metų pajamų nelygybės augimas Lietuvoje yra iš esmės susijęs su poliarizacija besiplečiančioje darbo rinkoje. Lietuvos darbo rinkoje egzistuoja keli skirtingi klasteriai: vieni yra aukštos pridėtinės vertės, generuoja labai aukštas pajamas, kiti – mažai uždirbantys. Šie pajamų skirtumai priklauso ne vien nuo žmonių, bet ir nuo įmonių (jų inovatyvumo, produktyvumo).

Kalbėdamas apie galimus aukštos socialinės nelygybės sprendimus, dr. Tarasonis išskyrė tris etapus, kurių kiekviename galimos skirtingo pobūdžio ekonominės intervencijos: iki vertės kūrimo, vertės kūrimo metu ir po vertės sukūrimo. Svarbiausias klausimas iki vertės kūrimo yra tas, ar mes užtikriname lygias galimybes gyventojams įgyti kokybišką švietimą, ar užprogramuojame tam tikras nelygibes dar iki gyventojams įsijungiant į darbo rinką; kartu ar mes padedame nuolat atnaujinti vertės kūrimui reikalingus įgūdžius, kai kinta darbo rinka. Kitas klausimas – galbūt ankstyvas šiandien, bet aktualus žvelgiant į 2050 m. perspektyvą – ar apmokestiname paveldimą turtą. Ekonomistai šiuo klausimu sutinka, kad tokio mokesčio reikia, tačiau pasisako už modelį, kuris šiuo metu egzistuoja tik Airijoje ir kuris numato tam tikrą fiksuotą sumą, nuo kurios paveldėtas turtas yra apmokestinamas. Po vertės sukūrimo pagrindiniai klausimai yra susiję su fiskaline sistema. Šiuo metu pagrindinę mokestinę bazę Lietuvoje sudaro darbas, ne kapitalas. Tai iš dalies paaiškinama didesniu kapitalo mobilumu, kuris skatina valstybes lenktyniauti mažais mokesčiais (iki nulinio pelno mokesčio). Kapitalo apmokėjimas yra labai svarbi kovos su socialine nelygybe po vertės sukūrimo dalis kartu su mokestinių prievolių vengimo mažinimu ir viešojo sektoriaus produktyvumo didinimu. Galiausiai, kalbėdamas apie vertės kūrimo etapą, dr. Tarasonis pabrėžė, jog šiuo metu Lietuvoje itin trūksta ekonominės politikos priemonių, orientuotų į įmonių poveikį socialinei nelygybei, tad, žvelgiant į ateitį, būtina numatyti, kaip galime skirti dėmesį įmonėms, kurios kuria geras darbo vietas, kurias sunku sunaikinti, kurios yra gerai apmokamos, kur technologijos įgalina, o ne pakeičia darbuotojus. Skirtingai nei kitos priemonės, kurios yra reaktyvios (padedama visuomenės sluoksniams, kuriems reikia pagalbos), sprendimai šioje srityje gali būti proaktyvūs ir padėti, kad kuo mažiau žmonių ateityje reikėtų pagalbos. Tam, pasak pranešėjo, reikalingas glaudesnis bendradarbiavimas su įmonėmis ir darbo jėgai draugiška inovacijų politika.

Kol pirmi du iššūkiai yra mūsų pasirinkimo klausimas (mes turime pasirinkti, koks mūsų tikslas ir kokių priemonių reikia jam pasiekti), trečiasis iššūkis mums jau suformuotas: valstybės tarptautiniai įsipareigojimai ir nacionalinė klimato darbotvarkė aiškiai numato, kad Lietuva iki 2050 m. turi būti klimatui neutrali. Daugiausia šios darbotvarkės priemonių yra technologinės: inovatyvios aplinkai palankios technologijos, atsinaujinančių energetikos išteklių (AEI), anglies dioksido sugavimo ir panaudojimo sprendimai. Nuo 1990 iki 2004 m. Lietuva perpus sumažino šiltnamio efektą sukeliančių dujų (ŠESD) emisijas, tačiau nuo įstojimo į ES situacija realiai nepasikeitė. Žiūrint į emisijų šaltinius matoma, kad nemažai sektorių rodo progresą, bet kai kuriuose svarbiuose sektoriuose, pirmiausia transporto, emisijos auga.

Dr. Tarasonis išvardijo keletą su šia darbotvarke susijusių ekonominių klausimų: ar Lietuvai (ir ES) reikėtų taikyti anglies dioksido mokestį ir ar jam yra alternatyvų (šiuo metu tokia priemonė taikoma retai); kaip turi atrodyti žaliosios investicijos, klimatui draugiškų darbo vietų kūrimas; koks turėtų būti politinių intervencijų išdėstymas laike: ar turime pradėti jau dabar, ar galime palaukti; kokie kompensuojamieji mechanizmai įmanomi atsižvelgiant į tai, kad žaliosios transformacijos kaštai visuomenėje pasiskirsto neproporcingai.

Apžvelgęs šiuos tris iššūkius, dr. Tarasonis sugrįžo prie technologijų dėmens, primindamas, kad jos iš dalies atsakingos už aptartų iššūkių atsiradimą ir raidą. Technologijų plėtra medicinos srityje įgalino ilgėjančią gyvenimo trukmę ir visuomenių senėjimą. Socialinę nelygybę iš dalies lemia tokie technologiniai procesai kaip robotizacija, kurie prisideda prie darbo rinkos poliarizacijos. Industrinės revoliucijos palikimas yra ir klimato kaita. Visgi technologijos kartu yra ir šių iššūkių sprendimo pagrindas. **Todėl „Lietuva 2050“ vizija gali būti tai, kad Lietuva būtų iššūkius sprendžiančių technologijų kūrėja.** Tam du dalykai: pirma, stipri technologijų kūrimo ekosistema (universitetai, mokslo centrai ir inovuojančios įmonės, taip pat gerokai didesnės moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai (MTEP) skiriamos investicijos – dabar EPBO kontekste atrodome prastai); antra, stiprus valstybės vaidmuo – kadangi šios technologijos nėra geros *per se*, mes neturime priimti jų plėtros kaip savaiminio proceso. Politikos formuotojų įtaka čia labai svarbi, pirmiausia skatinant žaliąsias technologijas ir inovacijas, kurios kuria gerą darbą ir įgalina darbuotojus.

Apibendrinimą parengė:
Justinas Mickus
Politikos analitikas
Vyriausybės strateginės analizės centras
El. p. pasiteiravimui info@strata.gov.lt

PRIEDAS. Ekspertų diskusijos įžanginiai pranešimai

Nepriklausomybės Akto signataras, buvęs Lietuvos ministras pirmininkas, verslo konsultantas Aleksandras Algirdas Abišala:

Per pirmąjį „Lietuva 2050“ renginį pasakiau, kad jei būsimoje strategijoje nurodytume kokį nors sėkmės rodiklį, jis turėtų būti 4 mln. gyventojų šalyje. Noriu truputį paaiškinti: gyventojų skaičius rodo, kaip gera gyventi valstybėje. Taigi, jis implikuoja tam tikrą sveikatos ir švietimo sistemos kokybę, darbo santykių padėtį ir t. t.

Kalbant apie gyventojų skaičiaus kaitą, verta šnekėti ir apie imigraciją, nes dirbančių žmonių reikės daugiau nei dabar (dėl tos pačios priežasties neverta kalbėti apie bazines pajamas nedirbantiems). Nė viena ligšiolinė pramonės revoliucija iš tiesų nepanaikino darbo poreikio. Fizikai vadovaujasi prielaida, kad jeigu nieko neatsitiko, tai ir neatsitiks. Atitinkamai, nežiūrint į robotizaciją ar dirbtinio intelekto (DI) plėtrą, žmonių ir toliau reikės. Ir, svarbu pabrėžti, reikės ir darbo galva, ir darbo rankomis – ne vien asmeninėms paslaugoms, bet ir gamybai. Bet, žinoma, daug daugiau nei dabar reikės dirbančių galva. Todėl, mąstant apie migracijos politiką, reikia mažiau galvoti apie imigraciją tų žmonių, kurie teiks įvairias žemos pridėtinės vertės paslaugas (pvz., prižiūrėti senelius), ir daugiau „kokybiškų kūrėjų“.

Kartu reikia mąstyti ir apie mirtingumo mažinimą ir, dar svarbiau, kokybiško ir sveiko gyvenimo ilginimą žmonėms iki 75 m. – žmonių, kurių reikės ateities darbo rinkai. Tai iškart padiktuoja ir kelias sritis, į kurias Lietuvai tikslinga daugiau investuoti, valstybei orientuojantis į aukštos pridėtinės vertės sritis: tai biotechnologijų, sveikatos ir medicinos technologijų plėtra.

Kalbant apie technologijas, vėl verta sugrįžti prie minties, kad jei nieko neatsitiko, tai ir neatsitiks. Nuo 1990 m. pradžios neatsirado jokia nauja technologija: jau egzistavo asmeniniai kompiuteriai, telefonai ir internetas; genetika buvo beveik tiek pat aiški kaip ir dabar. Tai labai skiriasi nuo situacijos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, kada atsirado nepaprastai daug naujų technologijų (įskaitant elektrinį variklį). Sritis, kur šiandien galima prognozuoti kokybiškai naujų inovacijų, galbūt yra kvantinė kompiuterija ir genetika. Visgi man atrodo, kad Lietuvai yra pakankamai saugu investuoti į jau šiek tiek daugiau užtikrintumo turinčias sritis ir ieškoti, kas bus paklausiausia: atrodo, kad itin paklausios bus biotechnologijų bei energijos generavimo ir išsaugojimo technologijų sritys.

Kas ateityje iš tiesų reikšmingai keisis? Visų pirma verslo modeliai, įskaitant darbo santykius. Atspirties taškas prognozuojant galimus pokyčius šioje srityje vėlgi yra tai, kad žmonių reikės, – tačiau kokių, kam ir kaip? Čia svarbios kelios tarptautinės tendencijos. Pirma, matome, kad jau dabar pasaulis juda iš globalizacijos į deglobalizaciją su dviem aiškiais – demokratiniu (Vakarų plačiąja prasme) ir autoritariniu (Kinijos / Rusijos) – blokais ir trečiu, kuris neįsitrauks / izoliuos. Svarbiausias šios deglobalizacijos požymis yra ir bus vertės grandinių, sujungiančių visus tris regionus, nutraukimas. Tarptautinė prekyba, aišku, išliks, bet daugiausia baigtiniais produktais, o gamyba grįš į Vakarų pasaulio ekonominio augimo

(skaičiuojant bendrąjį vidaus produktą) nebebus – Japonija tokiomis sąlygomis sėkmingai gyvena jau daugiau nei dvidešimt metų, reikia suprasti jų pamokas. Kartu su šiomis tarptautinėmis slinktimis (ir iš dalies dėl jų) iš esmės keisis ir verslo modelių elementai mikrolygmeniu: pirma, santykiai tarp darbdavio ir darbuotojo, antra, darbo laiko paskirstymas trečia, pasiskirstymas tarp intelektualinio darbo ir darbo rankomis. Tam reikia pradėti ruoštis jau dabar.

Nacionalinio skurdo mažinimo organizacijų tinklo direktorė Aistė Adomavičienė:

Ateityje, kaip visi sutariame, žmonės niekur nedings ir toliau liks svarbūs. Niekur nedings ir žmonės, kurie nėra tokie pajėgus visavertiškai dalyvauti visuomenėje. Mąstydami apie socialinės nelygybės evoliuciją Lietuvoje, galime pradėti nuo dabarties. Šiandien į skurdo riziką patenka kas penktas Lietuvos gyventojas – tai vienas blogiausių rezultatų Europoje ir šis rodiklis beveik nepasikeitė nuo įstojimo į ES. Nepaisant tokių rodiklių, šalyje gajus kaltinimo mentalitetas: esą skurstantys yra patys dėl to kalti. Toks mentalitetas neskatina ieškoti (ekonominės) politikos priemonių šiai problemai spręsti: jei jie patys kalti, kodėl turime formuoti politiką pagal juos.

Visgi skurdas turi labai rimtų struktūrinių priežasčių. Galime panagrinėti gerai žinomą pavežėjimo regionuose pavyzdį. Vaikai regionuose yra pavežami į mokyklą ir parvežami po pamokų, tačiau dėl šios priežasties dažnai negali užsiimti popamokine veikla – pvz., robotikos būreliuose, kurie gali būti svarbūs ateičiai. Žvelgdami į kitas sritis matome panašias tendencijas: paslaugų neįgalių žmonių artimiesiems trūkumas yra milžiniškas, pvz., vos apie pusė savivaldybių turi atkovėpio paslaugą. Bendrai vadinamieji „socialiniai liftai“ neveikia, vaikai lieka be pagalbos.

Dažnai kalbėdami apie nelygybę akcentuojame švietimo vaidmenį. Visgi, atsižvelgiant į įvairias struktūrines skurdą lemiančias problemas, šalia švietimo būtina mąstyti ir apie socialines paslaugas. Šeimoms, kurių situacija yra sudėtinga, švietimo nepakaks. Galiu pateikti vieną pavyzdį iš vieno Lietuvos didmiesčio: 5 asmenų šeima, 2 suaugusieji ir 3 vaikai (paaugliai), gyvena 17 kv. metrų vieno kambario bute, bendrabutyje, kuriame taip pat gyvena daug žmonių, turinčių priklausomybių. Gyvenimo sąlygos bute tragiškos, šeima arti sužlugdymo ribos. Nesuteikdami tokioms šeimoms jokių socialinių paslaugų ir tinkamų sąlygų, mes negalime mąstyti apie šviesią technologijų kūrėjų ateitį. Mums būtina jau dabar galvoti apie tai, kaip galime užtikrinti, kad šiandien Lietuvoje gyvenantys vaikai iš tiesų galėtų kurti mūsų visuomenę, mokėti už mūsų pensijas ir t. t. Vien švietimas – net ir didinant jo įtraukumą, pvz., per stipendijas į didmiesčio mokyklas, – šių problemų neišspręs, o kol kas tokių sėkmės pavyzdžių apskritai labai nedaug.

Kita svarbi socialinės atskirties dimensija – skirtinga prieiga prie technologijų ir gebėjimo jomis naudotis. Regionuose trūksta netgi bankomatų, o naudojimasis vis labiau skaitmenizuojamomis viešosiomis paslaugomis (e. bankininkyste, valdžios vartais, EDS) reikalauja specifinių gebėjimų. Čia svarbi ir amžiaus skirtis, kuri taip pat susijusi ir su kita svarbia tema – sidabrine ekonomika. Sidabrinės ekonomikos vizija skamba labai gerai, bet tirdami situaciją Lietuvos regionuose ir mažesniuose miesteliuose pastebime, kad

jau priešpensinio amžiaus žmonės nėra įtraukiami, ypač jei jie turi sveikatos problemų, bet neturi nustatyto neįgalumo, – jų samdyti niekas nenori, jų darbai labai nesaugūs. Todėl verta mąstyti apie minkštesnes darbo sąlygas jiems, pvz., trumpinant darbo laiką. Deja, tokių sprendimų Lietuvoje, ypač palyginti su Vakarų Europa, trūksta ir neatrodo, kad situacija gerėja. Nesprendžiant šių problemų ir nekeičiant ligšiolinio nusistatymo, sidabrinę ekonomiką kurti bus sudėtinga.

Kalbant apie žaliosios transformacijos ir socialinės atskirties sąveiką, būtina mąstyti apie kompleksinius sprendimus. Labiausiai socialiai pažeidžiami žmonės kartu yra ir labiausiai pažeidžiami klimato kaitos keliamų problemų ir mažiausiai pajėgūs prisitaikyti prie pokyčių. Pvz., kadangi trūksta viešojo transporto paslaugų regionuose, jų gyventojai dažnai perka senus, dyzelinius, taršius automobilius. Jeigu mes priimsime taršos mokesčius, jie privalės mokėti aukštą tarifą nuo savo gana žemo atlyginimo. Tai leidžia kelti klausimą dėl darbo vietų kūrimo tikslų: ar bandome jas kurti ten, kur žmonės gyvena, ar vadovujamės prielaida, kad žmonės kelias paskui darbo vietas, ir susitaikome su tuo, kad regionai dar labiau tuštės. Turėtų būti galvojama apie daugiau žaliųjų darbo vietų paslaugų sektoriuje, žemės ūkyje, skatinant mažų ekologiškų ūkių plėtrą.

Galvodami apie politines priemones ekonominėms problemoms spręsti, turime pripažinti, kad politiniai sprendimai prasideda nuo vertybių, idėjų, mąstymo ir požiūrio. Manau, kad čia, Lietuvoje, iki 2050 m. irgi turi įvykti transformacija. Labai tikiuosi, kad mes pagaliau pereisime iš rytietiško į vakarietišką mąstymą, ypač mokesčių politikos klausimais. Vakarų Europoje yra ženkliai daugiau progresinių mokesčių; Lietuvoje mes jų beveik neturime. Kartu privalome daugiau dėmesio skirti sąsajoms tarp skirtingų valstybės gyvenimo sričių, nustoti į valstybės veiklos sritis žiūrėti individualiai ir vertikalčiai, didinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą. Galiausiai socialinė pagalba privalo būti labiau individualizuota tam, kad būtų įmanoma tikslia intervencija laiku užkirsti kelią kritimui į skurdą.

Vilniaus universiteto asocijuotas profesorius doc. dr. Andrius Kazūkauskas:

Klimato kaita yra egzistencinė grėsmė mūsų ekosistemoms ir žmonijai – šie žodžiai įrašyti į mūsų nacionalinę klimato kaitos darbotvarkę ir yra mūsų diskusijos atspirties taškas. Darbotvarkėje numatytas tikslas – per 30 m. pasiekti klimato neutralumą – skamba ambicingai, bet tokį patį įsipareigojimą turi dar apie 100 kitų valstybių pasaulyje. Mūsų regione yra ir ambicingesnių valstybių: Švedijos tikslas – neutralumas iki 2045 m., o Suomija gegužės pabaigoje išskėlė tikslą pasiekti klimato neutralumą iki 2035 m. Visgi tikslo paskelbimas yra lengviausia dalis.

Kas svarbiau – stebėti progresą ir vertinti, kaip sėkmingai ir kur einame? Šiandien matome, kad Lietuvoje ŠESD emisijas pavyko sumažinti sektoriuose, kurie yra reguliuojami ES lygiu (vadinamojoje apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemoje, arba ATLPS, kuri įsigaliojo dar 2005 m.), tačiau nacionaliniu lygmeniu reguliuojami sektoriai rodo emisijų augimo tendencijas. Vienas labiausiai probleminių sektorių yra transporto sektorius, taip pat žemės ūkis ir pastatai. Lietuva šiuo atžvilgiu atrodo prastai ir regiono kontekste, net ir lyginant su Latvija ir Estija. Laikui bėgant atotrūkis tarp ambicijų ir realybės darosi vis

didesnis. Čia svarbu pažymėti, kad mes turime ir tarpinių įsipareigojimų, ne vien minėtą 2050 m. klimato neutralumo tikslą: pvz., mes esame įsipareigoję sumažinti į ATLPS nepatenkančių sektorių emisijas 25 proc., palyginti su 2005 m., dar iki 2030 m., ir atrodo, kad šio tikslo pasiekti nepavyks. Atitinkamai Lietuvai teks mokėti kitoms ES valstybėms už savo įsipareigojimų nevykdymą ir tai kainuos kelis šimtus milijonų eurų.

Poreikis spręsti šiuos įvykius kviečia panagrinėti, kokia politikos priemonių mozaika kartais veikia, o kartais ne ir ką reikia daryti ateityje. ATLPS yra grįsta mokesčių principu, ir įmonės, matydamos taršos kainą, optimizuoja savo veiklą (t. y. mažina taršą) tam, kad padidintų savo pelną. Trumpai tariant, pelno siekis lemia taršos mažinimą. Ekonomiškai tai turbūt efektyviausias būdas pasiekti šiuos tikslus. Sektoriuose, nepatenkančiuose į ATLPS, politikos priemonių meniu kitokia: čia dominuoja subsidijos, pvz., subsidijos elektromobiliams, paspirtukams, dujoms, elektros energijai ir t. t. Šiuose sektoriuose mes vis dar nesivadovaujame principu „teršėjas moka“ ir, atvirkščiai, dažnai subsidijuojame teršėjus, ir dažnai stipriai. Tad kol nemąstysime apie mokestinius būdus skatinti emisijų mažinimą, mums šių tikslų siekti bus sudėtinga.

Tam reikalingi reikšmingi visuomenės mąstymo pokyčiai. Galime pasvarstyti, kodėl jų kol kas nematome, kol kas vis dar tikimės viską išspręsti per subsidijų politiką. Toje pačioje nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje kalbama apie tai, kad žalioji transformacija didins BVP augimą, padarys mus turtingesnius. Deja, tai mitas – jei ekonomika išties galėtų save susireguliuoti, ji jau būtų tą padariusi. To nėra, ir tai byloja apie aktyvių politinių priemonių poreikį – net jei kartais jos bus skausmingos.

Vienas iš skausmingų aspektų yra tas, kad klimato politika dažniausiai yra regresyvi. Todėl, kaip jau kalbėta, privalome į klimato kaitos mažinimą žiūrėti kompleksiškai: svarbu užtikrinti, kad iš taršos mokesčių surenkamos pajamos būtų skiriamos vienu ar kitu būdu mažinti socialinę atskirtį, kompensuojant žaliojo perėjimo kaštus labiausiai pažeidžiamoms grupėms. Kita klimato politikos problema yra ta, kad mes nežinome tikslaus įgyvendintų ar įgyvendinamų politikos priemonių – pvz., subsidijų – poveikio. Todėl labai svarbu užtikrinti tinkamą naujų politikos priemonių vertinimo ir testavimo įrankį, leidžiantį eksperimentuoti ilgainiui susikoncentruojant į efektyviausias iniciatyvas.

Kauno technologijos universiteto Ekonomikos ir verslo fakulteto prof. dr. Rytis Krušinskas

Pagrindinės pasaulio ekonomikos kryptys iki 2050 m. yra gana aiškios: galingiausių pasaulio ekonomikų kaita (dabartinio dešimtuko viduje daugiau svorio įgis Indija ir Kinija, JAV išlaikys, bet šiek tiek mažesnę santykinę svorį; visgi „senoji“ Europa iš dešimtuko nedings); demografija ir gebėjimas greitai ir efektyviai reaguoti į krizes. Būtent paskutinis iš šių aspektų yra itin aktualus dabar, COVID-19 krizės ir Rusijos karo Ukrainoje kontekste. Ekonomistai kalba ir apie laimės, ir apie nelaimės ekonomiką (vadinamąją angl. *disaster economics*). Žinant, kad Lietuvai pavyksta susitelkti būtent krizių akivaizdoje, galbūt būtent dabar yra tinkamas laikas įgyvendinti valstybei reikalingą proveržį / šuolį.

Mąstydami apie ilgalaikę Lietuvos ir pasaulio ekonomikos ateitį, galime nustatyti šias prognozavimo ašis: (1) darbo ir darbo jėgos egzistavimas, (2) kapitalo ir technologijų raida, (3) darbo našumo augimas ir galiausiai (4) tvarumas. Tiesa, tvarumas čia suprantamas plačiąja prasme – ne vien kaip žalumas, bet kaip nuoseklus ekonomikos augimas. Toks tvarumas turėtų būti (ar išlikti) šalies prioritetu.

Kalbėdami apie pirmąją ašį – darbo ir darbo jėgos egzistavimą – pirmiausia galime kalbėti apie demografiją. Kaip jau minėta, Lietuvai prognozuojamas spartus gyventojų skaičiaus mažėjimas ir poreikis ilginti darbingo gyvenimo trukmę. Pasaulio banko duomenimis, Lietuvoje 2050 m. dirbti turės apie 70–75 proc. populiacijos – taigi, realiai nedirbs tik vaikai ir tie, kurie jau nebegalės dirbti. Tokia perspektyva verčia galvoti apie reikalingas technologines inovacijas medicinos srityje, taip pat socialinės politikos reformas.

Antroji ašis – kapitalas ir technologijos. Lietuvoje daug kalbama apie startuolius ir vienaragius – galime džiaugtis antruoju, ateityje numatoma ir daugiau, kūrybiško potencialo tikrai yra. Visgi svarbu išanalizuoti ir finansinę startuolių naudą. Viena pagrindinių KTU atlikto tyrimo, nagrinėjusio visų didžiausių pasaulio startuolių (vienaragių) IPOs (pirminius viešus akcijų siūlymus), išvagy yra tai, kad šių kompanijų finansiniai rezultatai (pelningumas) yra žemi, tačiau jie kuria darbo vietas, padeda didinti šalies investicinį patrauklumą. Šiuo atžvilgiu labai svarbiu veiksmu galėtų tapti nacionalinis kapitalas, veikiantis toje šalyje, kur jis ir gauna didžiausią finansinę naudą. Kitu atveju, veikiant užsienio kapitalui, turime ieškoti alternatyvių veiklos modelių, kurie teiktų didesnę naudą šalies ekonomikos vystymuisi. Kalbant apie inovacijas taip pat svarbu suprasti, kiek įmonės turi skirti MTEP išlaidų tam, kad rezultatai vestų link finansinio efektyvumo ir vertės didėjimo. Atliktas tyrimas atskleidė, kad pasaulio mastu įmonės, kurios deklaruoja savo MTEP išlaidas ir šis skaičiumi didesnis už nulį, MTEP išleidžia apie 5 proc. savo veiklos pajamų. Šioje imtyje – tyrime nagrinėta 120 k. tūkst. pasaulio įmonių 2011–2020 m. laikotarpiu. Tyrimo imtyje buvo ir Lietuvos kompanijų, tačiau jos deklaravo nulines išlaidas MTEP.

Trečioji ašis – žaliasis kursas. Kaip įmonės reaguos į šią darbotvarkę ir valstybės įsipareigojimus? Ankstesni ekonominiai tyrimai rodo nevienareikšmius rezultatus, bendros nuomonės dėl to, ar žalesnės įmonės yra pelningesnės ir demonstruoja geresnius finansinius veiklos rezultatus, nėra. Siekiant įvertinti šią situaciją, papildomas iššūkis tai, kad įmonės žalumui nustatyti egzistuoja daug įvairių apibrėžimų ir kriterijų. Mano nuomone, vienas svarbiausių momentų yra susitarimas tarp verslo ir valstybės dėl bendros krypties ir naštos dalijimosi. Vienas tyrimas, kuriame teko dalyvauti, nagrinėjo, ar įmonės, kurios deklaruoja anglies dvideginio emisijas ir per tyrimo laikotarpį jas sumažino, demonstruoja gerėjančius finansinius rezultatus. Tyrimo rezultatai parodė, kad įmonių, kurios mažina anglies dvideginio emisijas ir inkorporuoja šį tikslą į savo veiklą ir organizaciją, pelningumas yra gerėjantis. Tai padrašinantis signalas, bet ar tai yra žalia šviesa judėti į priekį su klimato transformacija, yra bendro susitarimo reikalas.

Galviausiai galima aptarti keletą reikalingų žingsnių siekiant pažangos iki 2050 m. Pirma, Lietuvai reikia daug ir patikimų duomenų bei žinojimo, kokių duomenų mums reikia. Tai susiję su įvairiais klausimais dėl noro / nenoro pateikti duomenis, procesų ir pajėgumų juos rinkti ir apdoroti. Antra, mums reikia tartis ir susitarti bei pasitikėti sprendimų priėmėjais ir įgyvendintojais. Svarbu nebijoti klysti ir gebėti mokytis iš klaidų.

Galiausiai Lietuvai reikia vienu metu ir kryptingai laikytis strateginės drausmės ir žiūrėti į priekį bei laiku keistis, kai to reikia.

Honkongo mokslo ir technologijų universiteto finansų docentas dr. Alminas Žaldokas

Pranešime svarstysiu, ar ir kaip galima pasiekti laimės ekonomiką per tvarų augimą, inovacijas ir inovacijų politiką. Čia galima pradėti nuo įžvalgos, kad produktyvumo augimas pasaulyje mažėja, o JAV tyrimų produktyvumas mažėja nepaisant augančio tyrėjų skaičiaus. Kartu matome, kad mažos įmonės vis mažiau prisideda prie ekonomikos augimo, auga rinkos koncentracija, didėja didžiųjų įmonių įtaka ekonomikoms – o tai atsispindi ir globalių pelningumo tyrimų rezultatuose: didžiųjų įmonių pelningumas auga labai sparčiai. Tai atsiremia į darbo jėgos ir kapitalo tiekėjų santykių raidą ir galimą pokytį ateityje. Galiausiai, kalbant apie darbo jėgą ir nelygybę, nagrinėjant daugiau ir mažiau inovatyvias JAV valstijas galima pastebėti pozityvią koreliaciją tarp nelygybės ir inovacijos. Tokios įžvalgos skatina galvoti apie tai, kokių iššūkių gali sukelti inovacijos.

Be abejonės, galima rasti ir šioms tendencijoms prieštaraujančių tyrimų ar duomenų. Tačiau jos leidžia šiek tiek atidžiau pažiūrėti į standartinį inovacijų atsiradimo ir jų ekonominio vaidmens aiškinimą, kuris remiasi Paulo Romerio mintimis apie endogeninio augimo teoriją. Tai leidžia paklausti, kodėl mes apskritai kalbame apie inovacijas ir inovatyvią ekonomiką. Pirmiausia dėl to, kad inovacija sukuria reikšmingą išorinį poveikį ir turi įvairių technologinių šalutinių efektų – ir jų išorinis poveikis dažnai yra didesnis nei tokių veiksmų kaip investicijos į fizinę infrastruktūrą. Taigi inovacijų rezultatai nebūtinai yra nauji produktai, kurių pastaraisiais dešimtmečiais galbūt iš tiesų nebuvo tiek, kiek mes norėtume, – bet ir nauji procesai ar verslo modeliai, kurie turi išorinį poveikį. Šis išorinis poveikis tuomet padeda kitiems inovatoriams kurti naujas inovacijas ir vystyti sinergijas bei inovacijų ekosistemas. Tai teoriškai leidžia pasiekti nenutrūkstamą ekonomikos augimą. Šia logika anksčiau labai rėmėsi – nors nebūtinai visada sėkmingai – klasterių politika, kai buvo stengiamasi skatinti tokius teigiamus šalutinius efektus tarp įmonių.

Šio standartizuoto modelio kontekste galima klausti, ar mes norime galvoti apie investicijas ir jų didinimą, ar apie tą multiplikatoriaus efektą, kuris sukuria inovacijų išorinį poveikį, ir tai, kaip šį efektą padaryti kuo geresnį – t. y. kaip pasiekti, kad inovacijos sugeneruotų kuo daugiau augimo tarp kitų įmonių ir kartu kaip sumažinti neigiamą inovacijų poveikį. Šis klausimas ypač svarbus dėl to, kad ekonomikoje mes disponuojame ribotais ištekliais. Tokie inovacijų investicijų skatinimo sprendimai kaip mokesstinės lengvatos, finansavimo prieinamumas, valstybinė MTEPI dotacijų schema, intelektualinės nuosavybės apsauga ir užsienio kapitalo pasiekimas yra logiškos priemonės, tačiau jos turi savo kaštų ir kartu nebūtinai padės pasiekti didesnį teigiamą inovacijų išorinį poveikį. Visgi tiksliai nustatyti, kaip galima sustiprinti teigiamą ir minimizuoti neigiamą inovacijų išorinį poveikį, yra itin sudėtinga, tam trūksta žinių, tačiau svarbu bent jau sau atsakyti į klausimą, koks turėtų būti skirtumas tarp noro didinti ar palaikyti nenutrūkstamą ekonomikos augimą ir įvairių neigiamų jo pasekmių.

Svarbu pažymėti, kad neigiamos inovacijų išorinio poveikio pasekmės nėra vien vertybinio apsisprendimo klausimas. Nors jau kalbėjome apie nelygybę, klimato kaitą ir pan., verta prisiminti, kad neigiamas inovacijų išorinis poveikis galiausiai taip pat padarys įtaką ir ekonomikos augimui, ir produktyvumui. Tad svarbu mąstyti ir apie trumpalaikę, ir apie ilgalaikę inovacijų išorinio poveikio dinamiką.

Kas galėtų būti teigiamo išorinio poveikio multiplikatoriai? Vienas sprendimas yra vietinio talento ugdymas. Galima svarstyti, ar dabartinė Lietuvos švietimo sistema yra pajėgi tą daryti, kokie būtų geriausi pasauliniai pavyzdžiai. Čia itin svarbus įtraukimo aspektas: kaip užtikrinti, kad visi turėtų vienodas galimybes? Tai bus itin svarbus klausimas demografinių pokyčių kontekste: senėjanti visuomenė gali pakeisti ir tai, kaip jauni žmonės įsitraukia į darbo rinką, su kiek ir kokių iššūkių susiduria, kiek jie linkę priimti riziką ir t. t. Kitas populiarus sprendimas yra globalaus talento pritraukimas. Čia svarbiausias klausimas – kaip būti konkurencingiems žinant, kad visos šalys konkuruoja dėl gana ribotos globalaus talento pasiūlos. Nemažai valstybių dėl šios priežasties lengvina vizų sąlygas talentams, tačiau yra ir priešingų pavyzdžių – siekdamas sutelkti daugiau dėmesio į vietinio talento ugdymą, Singapūras neseniai apribojo vizų teikimą. Dalijimas žiniomis taip pat yra sprendimas inovacijų multiplikatorių efektui didinti: daugiau žinių apie kitų inovatorių intelektinę nuosavybę, bendro patentavimo praktikos, bendros universitetų ir įmonių investicijos į bazinius tyrimus didina sinergijų galimybę ir gali paskatinti augimą. Galiausiai mažesnėms ekonomikos itin svarbi globalių rinkų integracija – mažose ir uždaroje rinkose inovacijas vystyti yra sudėtingiau. Šiuo metu pasaulyje ištis stebimos deglobalizacijos tendencijos – vertės grandinių trikdžiai, jų perkėlimas arčiau namų siekiant mažinti ekonomines, geopolitines ir kitas rizikas, net jei dar per anksti pasakyti, kiek polių egzistuos tarptautinėje ekonomikoje ateityje. Lietuva turbūt gali kažkiek stiprinti tiek pasaulio integraciją, tiek paskatų suderinamumą tarp skirtingų šalių: pvz., kokiais sprendimais galima paskatinti Azijos ar Afrikos šalių įsitraukimą į žaliąją transformaciją.

Leiskite pasidalyti keliomis mintimis apie neigiamą inovacijų išorinį poveikį. Kalbant apie vieną jų – augančią socialinę nelygybę, itin svarbu pabrėžti, kad technologinis augimas sukuria ne vien ekonominę nelygybę, bet ir poliarizaciją tarp šio proceso laimėtojų ir pralaimėtojų. Kartais ši poliarizacija gali turėti reikšmingų politinių padarinių. Tad svarbu galvoti ne vien apie ekonominės nelygybės mažinimą, bet ir kitų jos padarinių švelninimą. Kitas klausimas yra pasirinkimas tarp augimo ir klimato kaitos mažinimo: jei ekonominis augimas skatina taršą ir prisideda prie klimato kaitos, kiek jo turėtume paaukoti; kiek norime lyderiauti pasauliniu mastu, ypač jei kitos šalys nėra linkusios priimti aukštų įsipareigojimų; ką daryti dėl taršos „outsourcing“ fenomeno, kai tarša per vertės grandinę persikelia iš Vakarų į kitus regionus? Galiausiai galima sugrįžti ir prie rinkos koncentracijos bei įmonių didėjimo tendencijos. Įmonės yra heterogeniškos ir mes matome, kad didelės įmonės tampa vis didesnės, o technologijų įmonės tampa itin gigantiškos. Net jei didelės įmonės yra produktyvesnės, jų įtaka kelia įvairių iššūkių: disponuodamos didžiuliais duomenų kiekiais ir didžiuoju turtu jos ne vien kelia iššūkių privatumo apsaugai, bet ir gali stabdyti inovacijas išpirkdamos potencialius savo konkurentus. Nors tai nėra šiuolaikinės konkurencijos

politikos klausimas, mes galime svarstyti apie didžiųjų konglomeratų vaidmenį ekonomikoje, nes jis turi įtakos ne vien vartotojams, bet ir darbuotojų santykiams bei pajamų nelygybei.

Galvodami apie šiuos ir kitus klausimus dėl ekonomikos ateities, kurių nemažai reikalauja ir vertybinių apsisprendimų, turime prisiminti ir tai, kad mes negalime būti tikri dėl to, kokios vertybės bus svarbiausios ateities kartoms. Tai verčia mus mąstyti, ką norime joms išsaugoti ir kuriais klausimais turėtume leisti apsispręsti joms pačioms. Visgi apibendrinant galima pasiūlyti perspektyvą, kad galbūt laimės ekonomika ir yra tas nenutrūkstamas augimas, kurio siekdami mes atsižvelgiame tiek į teigiamus, tiek į neigiamus išorinius efektus ir didiname pirmuosius bei mažiname antruosius tam, kad šis augimas būtų kuo ilgesnis, nuoseklesnis ir tvaresnis.